

Univerzita Karlova
Filozofická fakulta
Ústav pro dějiny umění

Disertační práce - Autoreferát

Portrétní silueta v českých zemích od 18. do 19. století

Portrait Silhouette in the Czech Lands from the 18th to the 19th Century

Anežka Mikulcová

2020

školitel prof. PhDr. Roman Prahel, CSc.

Anotace

Portrétní siluety, které jsou předmětem předkládané práce, jsou svérázným a dnes již pozapomenutým typem portrétů. Představují specifickou součást vizuální kultury druhé poloviny 18. a 19. století a prolíná se v nich řada dobových společenských, kulturních, uměleckých i vědeckých fenoménů. Po technické stránce jsou tyto zdánlivě prosté monochromní profilové portréty velmi různorodé. Stejně pestrá je i škála siluetovaných i siluetujících osob. Cílem této práce je komplexní zmapování fenoménu portrétních siluet v českých zemích s přesahem do obecnějších rovin týkajících se filozofických aspektů tohoto druhu portrétování.

Klíčová slova: portrétní siluety, stín, profil, vystřihovánky, ceroplastiky, stínové divadlo, fyziognomie, fotografie, daguerrotypie, ilustrace

Obsah

I. Úvod.....	4
II. Aspekty studia portrétních siluet v českých zemích.....	6
III. Stručná charakteristika sbírek na území ČR.....	9
IV. Témata.....	11
V. Charakter „českých“ portrétních siluet.....	13
VI. Závěr	15
VII. Seznam použité literatury	20

I. Úvod

Siluety jsou specifickou částí vizuální kultury třetí čtvrtiny 18. století a celého 19. století. Pohybují se od mechanického zachycení vrženého stínu po vysoce umělecký a kultivovaný výtvarný projev. Jejich různorodá kvalita souvisí s tím, že se siluetování věnovali nejen specializovaní siluetisté či výtvarně školení jedinci, ale také laici napříč téměř všemi společenskými vrstvami. Z toho je patrné, že siluety nelze obecně zařadit buď do produkce uměleckořemeslné, či výtvarné. Bylo by nutné posuzovat vždy konkrétní případ. Je každopádně podstatné, že dobové příručky často pracovaly s pojmem „Silhouettenkunst“ a amatérští siluetisté byli často označováni za umělce.

Obdobně různorodá, jako je kvalita siluet, je pestrá škála používaných technik. Základní rozdělení rozlišuje mechanické a rukodělné techniky. Obě z nich byly dobovými příručkami detailně popsány. Zjednodušeně lze říci, že mechanické siluetování je založeno na obkreslení stínu vrženého profilem portrétované osoby. Aby se docílilo co nejpřesnějšího záznamu stínu, byly konstruovány různé mechanismy v podobě speciálních křesel atd. Ruční tvorba siluet mohla mít podobu malování, vystřihování a vyrývání v kombinaci se zlatou či stříbrnou fólií. Při malbě siluet byly používány nejrůznější podložky, jako papír, sklo, porcelán nebo slonovina. V případě vystřihovaných siluet se svou technikou siluety překrývají s uměním vystřihování, neboli psaligrafií, německy „Scherenkunst“. Je tedy velmi obtížné definovat portrétní siluetu po technologické a materiálové stránce. Obdobně nesourodé je médium siluet i z hlediska námětu. Vzhledem k názvu disertace je zřejmé, že bude pozornost zaměřena na portrétní typ siluet. Ten také zcela dominuje siluetové tvorbě. Je však třeba uvést, že ve formě siluet byla zachycena také zvířata, květiny a žánrové výjevy. Samotné portrétní siluetu lze dále rozčlenit na siluetu hlavy či poprsí, celofigurální a skupinové.

Jak lze tedy definovat portrétní siluetu? V disertaci bude pojmem „portrétní silueta“ označena drobná, obvykle monochromní, podobizna provedená v ploše s žádnými nebo minimálními vnitřními liniemi, zobrazující dotýčného z profilu, která je založena na jasně vymezeném obrysu a výrazném kontrastu mezi barvou siluetu a barvou pozadí. Jedná se spíše o pomocnou charakteristiku. Jak bude ukázáno, velmi záhy byly autory používány různé ozdoby, které narušují jak dvojrozměrnost, tak monochromii siluet. Užití černé monochromní plochy vycházelo ze samotného významu siluet představujících zafixovaný stín. Přesto nelze siluetu ztotožňovat se stínem. Stín coby fyzikální jev je závislý na zdroji světla, které jej činí proměnným a fyziognomicky nepřesným, zatímco siluetový portrét je charakteristický svým

ostrým zachycením lidského profilu. V případě žánrových výjevů je třeba zmínit vizuálně příbuzné stínové divadlo a dobově oblíbené fantasmagorie, kterým bude věnována jedna z podkapitol.

V úvodu je rovněž třeba předeslat, že se vedle samotného pojmu silueta (respektive die Silhouette), setkáváme v 19. a později i ve 20. století s termínem das Schattenbild, das Ausschnittbild, der Scherrenschnitt, stínorys, stínomalby, skiografie, stínové obrázky, shades, striking likeness, jejich autoři jsou označováni jako Schattenbildner, Silhouetteurs, physiognomisté, siluetisté, siluetáři či silhouetteuři. Například siluetista August Edouart (1780-1861) nepoužíval v Anglii běžný pojem „black shades“, protože podle jeho názoru již samotný název řadu lidí odradí od toho, aby si siluetu pořídili.¹ Raději tedy používal termín „likeness“, či „silhouette“. Druhý z termínů zcela dominuje dobovým českým a německým pramenům, v dnešní době se jedná o nejčastěji užívaný termín. Jedním z důvodů zakořenění termínu v německy mluvícím prostředí (a tedy i v Českých zemích) byl nepochybně ten, že jej použil Johann Kaspar Lavater ve svých *Physiognomische Fragmente* rozšířených po celé Evropě.² Samotný pojem souvisí, jak se svorně shoduje veškerá literatura, s osobou francouzského ministra financí Ludvíka XV. Éienna de Silhouette (ministrem v roce 1759). Patrně nejstarší zmínku o spojitosti mezi politikem a profilovým portrétem poskytuje první díl několikasvazkového *Le Tableau de Paris* Luise-Sébastiena Merciera z roku 1781. Konkrétně se jedná o část kapitoly s názvem *La Courtille*: „*Dès lors tout parut à la Silhouette, & fon nom ne tarda point à devenir ridicule. Les mode porterent à dessein une empreinte de sécheresse & de mesquinerie. Les surtouts n'avoient opin de plis, les culottes point de poches; les tabatieres étoient de bois brut; les portraits furent des vosages tires de profil sur du papier noir, d'après l'ombre de la chandelle, sur une feuille de papier blanc.*”³

¹ Auguste Edouart, *A Treatise on Silhouette Likenesses*, London 1835, s. 9.

² Zatímco do angličtiny byl pojem přeložen jako „shades“. Viz J. C. Lavater, *Essays on Physiognomy. For the Promotion of the Knowledge and the Love of Mankind II*, překlad Thomas Holcroft, London 1789, s. 108.

³ Louis-Sébastien Mercier, *Le Tableau de Paris*, Neuchâtel 1781, p. 231. Volný překlad zní: Od té doby se všechno zdálo být siluetou a toto jméno se brzy stalo směšným. Móda odůvodněně nesla otisk strohosti a lakomství. Především neexistovaly žádné záhyby, kalhoty neměly kapsy; krabice na šňupací tabák byly ze surového dřeva; portréty byly zběžnými obrazy pořízené v profilu na černém papíře, ze stínu svíčky, na listu bílého papíru.

II. Aspekty studia portrétních siluet v českých zemích

Úvodem je třeba vysvětlit znění samotného titulu disertace. Cíleně nehovořím o „českých siluetách“, nýbrž o „siluetách v českých zemích“. Je třeba obě formulace dodržovat a to nejen z důvodu otázky „českého“ v Habsburské monarchii. Hlavní příčinou je skutečnost, že z konkrétní siluety prakticky nelze (až na pár výjimek) odhadnout, jaká je její provenience. Při bádání vycházím ze sbírek na území ČR, což však zdaleka nevyklučuje přítomnost zahraničních autorů v těchto sbírkách, ba naopak. Siluetisté se podobně jako například miniaturisté přemísťovali mezi hlavními městy i mezi lázeňskými či jiným způsobem lukrativními místy. Je těžké odhadnout, jak velké procento siluet z českých sbírek bylo buď pořízeno v zahraničí a majitelem dovezeno na české území nebo vzniklo přímo na české půdě, ale rukama zahraničního siluetisty. Je však třeba říci, že toto odlišování českých siluet od zahraničních je nejen neproveditelné, ale není v podstatě ani žádoucí. Způsob siluetování se i vzhledem k jednotlivým příručkám nijak nelišil. Na rozdíl od portrétních miniatur tak nelze rozlišovat například vídeňskou, francouzskou či českou školu siluetování. Nabízí se nicméně otázka, zda se portrétní siluety vznikající v českých zemích, přeci jen lehce neodlišují od ostatních siluet a zda je možné vysledovat nějaká místní specifika. Na tuto otázku se pokusím odpovědět na základě detailního průzkumu siluet, u nichž je jejich česká provenience nezpochybnitelná.

Určení provenience siluet je znesnadněno asi největším problémem spojeným s českými sbírkami siluet; naprostá většina sbírkových fondů představuje anonymní siluety bez signatury, popřípadě se signaturou v podobě monogramu, zobrazující anonymní osoby. Obdobně nebývá uváděna ani datace, ani místo pořízení siluety. Existuje samozřejmě řada výjimek, které jsou pro disertaci stěžejní, nicméně jejich nevelké množství příliš neumožňuje následující generalizaci. Úplnou výjimkou jsou pak siluety, na nichž je uvedeno hned několik podstatných údajů, jako signatura, místo a datum. Situaci ani neusnadňuje fakt, že se siluety nikdy příliš netěšily zájmu domácích kurátorů a naprostá většina inventárních karet podává velmi lapidární informace. Dalším možným pramenem jsou reklamy siluetistů v novinách. Bohužel i v tomto případě česká periodika neposkytují velké množství příkladů. Vazby na rakouské a německé země a místní jazykové poměry rovněž vedly k absenci česky psaných příruček siluetování, které by byly rovněž vítaným zdrojem informací. Zůstává tedy otázkou, do jaké míry lze probádanou situaci v zahraničí ztotožnit s domácí tvorbou siluet.

I v případě, kdy je silueta označena původním nápisem, mohou nastat komplikace a to kvůli špatné čitelnosti písma (inkoust či tuš rozpité na zadní dřevěné straně rámečku) či kvůli

nešťastnému způsobu druhotného zarámování, kdy část nápisu je skryta pod novějším rámem, jenž nelze nedestruktivně sundat (zadní stěny jsou připevněny k rámu hřebíčky). Badatel se může setkat i s extrémními případy, kdy je nejen nápis, ale někdy i samotná zasklená silueta, přelepena samolepkou s inventárním číslem...

Ve většině případů, kdy nemáme k dispozici přípis, je tedy třeba určit dataci na základě něčeho jiného. Vzhledem k specifické formě siluet nelze v první řadě vycházet z ryze umělecko-historické analýzy. Největší pomůckou je historie módy, jež je ideální pro rámcovou dataci portrétovaných osob. Lze vycházet z analogických příkladů v grafických a malovaných portrétech, například z měšťanských portrétů Antonína Machka. Spolu s módou jsou některá období charakteristická i účesy (rozměrné dámské účesy vrcholného rokoka, pánské paruky s copy ozdobenými mašlí, empirové dámské účesy vyčesané nahoru s drobnou kudrlinou vlasů na čele, biedermeierový dámský účes s drdolem vzadu a loknami po stranách). Dalším vodítkem může být architektonické řešení grafického pozadí siluety, či podoba rámu. Poměrně časté jsou například empirové oválné rámečky s květinovými festony imitující kov, nebo dřevěné čtvercové rámečky z ořechového dřeva s rohy zvýrazněnými černými čtverečky. Je ale třeba mít na paměti, že siluety mohly být druhotně umístěny do nového rámečku. Jedná se tedy jen o jeden z aspektů, ke kterému je třeba při určování datace přihlídnout.

I v případě siluet však lze částečně vycházet z proměn formální stránky. Rané siluety zobrazují obvykle jen profil hlavy či busty, zatímco kolem poloviny 19. století se často setkáváme s polopostavami, kdy tělo může být částečně zachyceno en face a hlava z profilu. Naopak celofigurální siluety, byť nebyly tolik časté, se objevují již na konci 19. století. Rané siluety se vyznačují velmi detailní kresbou či stříhem, siluety konce 19. století se od nich na první pohled liší rozvolněnějším rukopisem a důrazem na zachycení okamžiku. Rané siluety jsou ryze monochromní. V českých sbírkách zcela převládají černé siluety na bílém pozadí, nicméně siluety vznikaly i v opačné barevnosti. Stejně jednobarevné bývají i siluety konce 19. století a první poloviny 20. století. V průběhu 19. století začali tvůrci experimentovat s barevností v podobě používání barevných papírů či módních doplňků imitujících zlato. Na řadě domácích siluet z poloviny 19. století byl vedle reliéfně pojatého papíru použit nejčastěji vystřížený kousek bílého papíru, jenž byl zasunut za papír černé siluety v místě pánského límečku či dámského živůtku. Ten byl ojediněle vytvořen i ze skutečné krajky. Je třeba mít ovšem na paměti, že zmíněné vyzorované formální proměny jsou jen zevšeobecnělou

pomůckou a že existuje řada výjimek. Některé siluety zachycující pouze profil bez původního zarámování působí velmi nadčasovým dojmem a je obtížné stanovit jejich dataci.

III. Stručná charakteristika sbírek na území ČR

Během mého výzkumu jsem se zaměřila na nejpočetnější sbírky portrétních siluet v rámci českých sbírkotvorných institucí. Nejedná se tedy o úplný výčet všech veřejných sbírek a to z toho důvodu, že jejich zmapování by bylo časově velmi náročné. Domnívám se však, že stávající seznam sbírek, s nimiž jsem pracovala, mi poskytl dostatečný přehled o struktuře domácích kolekcí siluet. Pohybujeme se totiž v řádu stovek siluet. Jedná se následující instituce seřazené přibližně podle významnosti z hlediska sledovaného tématu: Uměleckoprůmyslové museum v Praze, Národní galerie Praha, Národní muzeum, Královská kanonie premonstrátů na Strahově, Západočeské muzeum v Plzni, Muzeum hlavního města Prahy, Národní technické muzeum v Praze, Muzeum Karlovy Vary a Městské muzeum Mariánské Lázně. Druhým velmi cenným zdrojem obrazového materiálu jsou zámecké sbírky, které byly z technických důvodů omezeny na objekty ve správě Národního památkového ústavu. Jedná se o více než 45 zámků napříč Českou republikou. Některé sbírky byly prostřednictvím svozů převedeny na stávající objekty z řady jiných zámků, z čehož lze soudit, že portrétní siluety byly v rámci šlechtických objektů velmi rozšířené.

V přehledu zcela dominují portrétní siluety v podobě poprsí portrétovaného, setkáváme se poměrně často s protějškovými siluetami manželů (dva samostatné rámečky, siluety jsou komponovány stranově obráceně), popřípadě s dvojsiluetou manželů (obě siluety jsou řazeny za sebou a umístěny v jednom rámečku). Poměrně časté je i seskupování vícero siluetových poprsí do jednoho rámečku, většinou v případě rodinných příslušníků. S tímto postupem se setkáváme často v měšťanském i aristokratickém prostředí, obvykle je tento typ vyobrazení proveden technikou verre églomisé. Na přelomu 19. a 20. století byly někdy siluety rodinných členů řazeny horizontálně za sebou. Méně často vznikaly celofigurální siluety zobrazující osobu v konkrétním prostředí při určité činnosti. V rámci početných zámeckých sbírek se setkáváme i s méně obvyklými materiály ve spojení se siluetami (mramor, filigrán) a jejich využitím v podobě nejrůznějších upomínkových předmětů. Těm byla v disertaci věnována rovněž pozornost, protože ilustrují pestré uplatnění siluet v rámci uměleckého řemesla, čemuž se věnují i některé příručky z 19. století. Důraz byl kladen také na moment přechodu mezi siluetami a fotografiemi v podobě tzv. fotografických siluet vzniklých vyfotografováním osoby v přímém protisvětle. Ty se dochovaly právě jen v zámeckých sbírkách, nikoli v těch galerijních a muzejních (respektive lze očekávat jejich případnou přítomnost ve sbírkách fotografie). Zdá se, že ve šlechtickém prostředí byly velmi oblíbené také portrétní siluety

vystřižené a nalepené na lícové straně pohlednic.⁴ Jedná se o trend přelomu 19. a 20. století. Tento typ užití siluet je pro další bádání velmi cenný především v tom případě, kdy je pohlednice popsána a obsahuje informace o adresátu, odesilatel (siluetovaném) a o místě pobytu obou dvou. Šlechtické sbírky jsou dále důležitou ukázkou jednoho z typů využití siluet, a to jejich adjustování v rodinných albech. Ačkoli se zpočátku jednalo o specifikum aristokratického prostředí, začali si v 19. století podobná alba pořizovat také měšťané. Ovšem ukázky těchto alb se siluetami jsou mi známy právě ze zámeckých sbírek.

Obecně lze označit české sbírky siluet za velmi početné a různorodé po tematické i technologické stránce. Lze vysledovat i některé přesahy mezi jednotlivými sbírkami. Například grafické listy ze strahovského cyklu *Sacri et Canonici* se nachází ve sbírkách NG, grafická silueta Johanna Prokopa hraběte Schaffgotsche, prvního českobudějovického biskupa, je rovněž umístěna v obou těchto sbírkách (NG R238873, Strahov GS3551). Na zámku Grabštejn se nachází silueta kněžny Metternich–Sándor, jež typem siluety, orámováním i rukopisem se jménem portrétované zcela zapadá do grafického cyklu siluet z NG, v němž naopak chybí (R 235.185-204). Zmíněné příklady souvisí s grafickou technikou umožňující jejich multiplikaci, ručně vystřižované nebo malované siluety se nevyskytují ve více variantách.

⁴ Z galerijních a muzejních sbírek se jeden exemplář nachází ve sbírkách Moravské galerie v Brně MGA 2934.

IV. Témata

Práce si kladla za cíl komplexní zmapování fenoménu portrétních siluet v českých zemích s přesahem do obecnějších rovin týkajících se filozofických aspektů tohoto druhu portrétování. V úvodních kapitolách byly vedle domácí literatury představeny – dnes již zapomenuté – výstavy siluet, které proběhly v první čtvrtině 20. století (1906 Moravské průmyslové museum v Brně, 1906 Městské průmyslové museum v Hradci Králové, 1912 Národopisná výstava Plzeňska, 1913 Uměleckoprůmyslové museum v Praze). Součástí úvodních kapitol byly dále ukázky z domácí krásné literatury (povídky, romány, divadelní hry), které v sobě odráží dobovou praxi siluetování. Cenné zmínky o siluetách byly objeveny v pražském periodiku *Kaiserliche königliche Prager Oberpostamtszeitung* z let 1791, 1792 a 1794. V práci byl kladen důraz na kontext tvorby siluet, tedy na příbuznou uměleckou tvorbu v podobě profilových portrétů, ceroplastik, psaligrafii a stínového divadla. Na ukázkách domácích sbírek byly detailněji představeny jednotlivé techniky siluetování, jako je mechanická tvorba siluet, vystřihování, malba, grafika a technika verre églomisé. Z poznatků získaných rešerší českých kolekcí siluet dále vychází kapitola věnovaná námětům a kompozičním schémátům siluet i kapitola, v níž byl nastíněn způsob využití a dobové prezentace tohoto typu portrétu. Vzhledem k principu tvorby siluet a množství příruček poskytujících i siluetistům-diletantům podrobné návody ke tvorbě siluet bylo v samostatné kapitole nastíněno téma tvorby siluet coby zábavné i poučné volnočasové aktivity. Sledovaný obrazový materiál a jeho různorodost dále umožnily členění siluet na základě jejich autorství a společenském statutu portrétovaných. V obou případech se setkáváme s pestrou škálou osobností. Mezi portrétovanými se objevují šlechtici, mešťané, duchovní, studenti, vojáci, umělci či intelektuálové. Vedle profesionálních siluetistů se pak tvorbě siluet věnovaly šlechta a duchovenstvo.

Ačkoli je všeobecně rozšířeno tvrzení, že byly siluety spolu s portrétními miniaturami odsouzeny k zániku po objevení fotografie, skutečnost byla poněkud jiná. Fotografie a především daguerrotypy koexistovaly se siluetami od 40. let 19. století do počátku 20. století a obě média mají řadu společných rysů, které byly v textu práce demonstrovány. Cílem práce bylo rovněž poukázat na to, že ačkoli se nám mohou siluety jevit jako stylově neměnný typ portrétu, opak je pravdou. Vedle formálních proměn siluet na přelomu 19. a 20. století byla v disertaci nastíněna řada nových uplatnění siluet v umění a uměleckém řemesle. Mimo prezentaci výše nastíněných poznatků čerpaných z detailní rešerše domácích bylo cílem práce zasadit fenomén siluet do širšího výtvarného a filozofického kontextu, který dosud

býval opomíjen i zahraničními publikacemi o siluetování. Na úvod práce byla proto zařazena kapitola se zamyšlením nad podstatou siluet, tématy profilového vyobrazení a stínu.

Součástí práce je poměrně rozsáhlý soubor příloh. První z nich je přehledový seznam siluetistů, kteří jsou zastoupeni v českých sbírkách. Výběr zahrnuje tvůrce konce 18. a prvních dvou třetin 19. století. Součástí disertace je dále výběrový katalog o 570 položkách, řazený chronologicky a na základě autorství. Struktura katalogu také vychází z užitých technik siluet, tak aby lépe vynikly shodné rysy či naopak jednotlivé nuance. Mezi autory se přirozeně nacházejí nejen tvůrci českého původu, ale také zahraniční autoři, jejichž siluety se staly součástí místních sbírek. Katalog je tedy řazen nikoli podle současného umístění ve sbírkách ale podle své vzájemné autorské, formální či námětové příbuznosti, čímž se naruší hranice druhotně vytvořených sbírek a v některých případech se i zrekonstruuje pravděpodobné původní konvoluty. Závěrečné tři přílohy obsahují přepis siluetovaných osob ze strahovského konvolutu *Sacri et Canonici* a *Syllabus* a z bzeneckého konvolutu Arnošta Heinricha.

V. Charakter „českých“ portrétních siluet

Již v úvodu bylo předesláno, že je prakticky nemožné důsledně rozdělovat domácí a zahraniční tvorbu. Důvodů je hned několik – anonymnost většiny siluet, cestování siluetistů napříč Evropou či naopak cestování portrétovaných osob, které si s sebou mohly přivést svůj stínový portrét jako suvenýr. Otázkou také je, zda tak vizuálně jednoduchá forma, jakou jsou siluety, poskytuje dostatečné tvůrčí možnosti pro formování národních či regionálních specifik. Byla zde představena řada technik a inovací, které byly postupně uplatňovány při tvorbě stínových podobizen, většina z nich se však více méně objevuje ve všech ostatních státech s tradicí siluetování. Zřejmě tedy neexistují konkrétní techniky či postupy, které by se daly výhradně spojit s jedním jediným kulturním prostředím, přesto lze vysledovat, například převládající oblibu Britů v malovaných siluetách, Němců a Američanů ve vystříhovaných siluetách atd. V případě českých zemí se setkáváme prakticky se všemi technikami, ovšem dvě z nich jsou v domácích sbírkách zastoupeny opravdu výrazně. Z nich chronologicky starší je technika verre églomisé, která se zde nejvíce uplatňovala od konce 18. století přibližně do konce druhého desetiletí 19. století. Jedná se o vizuálně velmi působivou a luxusně pojatou variantu stínových portrétů vyžadující i větší zručnost než například malované siluety a také určité technické znalosti a vhodný materiál (plátkové zlato, či jeho imitaci, černý pigment). Díky osobě J. B. Juhna víme, že i původně neškolený zájemce byl schopen vytvořit velmi kvalitní eglomizované siluety. Autoři těchto siluet pravděpodobně spolupracovali se šperkaři, kteří vsadili hotová sklíčka s portrétem do (obvykle mosazného) medailonu. Naprostá většina eglomizovaných siluet z českých sbírek má podobu právě medailonu, který mohli majitelé nosit jako šperk. Oblíbenost této techniky snad vychází také z tohoto praktického uplatnění. Druhou, velmi oblíbenou technikou v českém prostředí jsou vystříhované a reliéfně vytlačované siluety doby biedermeieru. V tomto případě lze skutečně uvažovat o českém specifiku. Prohlížíme-li si ilustrace zahraničních publikací o siluetách, prakticky v nich nenalezneme zástupce této techniky – až na některé výjimky z německého prostředí.⁵ A stejně tak je domácí tvorba těchto siluet spjata s českými jmény, jako František Šedivý, Johann Georg Richter působící v Jindřichově Hradci, František D. Měřínský a Vavřinec Klinger. Návod na reliéfně vytlačované siluety navíc nenacházíme ani v zahraničních příručkách siluetování. To vše nás do jisté míry opravňuje považovat vystříhované a reliéfně vytlačované siluety za skutečné české specifikum siluetování, obohaceno také díky některým autorům (především Vavřinci Klingerovi) o reliéfní vrstvení

⁵ Dvě takové siluety jsou reprodukovány v drobné brožuře BAIER 1958, 17-18. Další výjimkou je silueta reprodukováná v knize JACKSON 1911, obrazová příloha č. XXVI. U siluety ovšem není uvedena provenience.

jednotlivých černých papírů, zlacení detailů a kolážovité užívání reálných krajků. Lze říci, že díky oblibě této techniky, která učinila siluety vizuálně přitažlivější, trvala móda siluetování prakticky nepřetržitě od konce 17. století do 60. let 18. století, aby na tuto tradici mohla prakticky bez přerušení navázat modernější tvorba siluet ve formě siluetových ilustrací. Díky oblibě eglomizovaných a biedermeierových vystřihovaných siluet v české tvorbě převládá zachycení hlavy, poprsí či polopostavy portrétovaných, nikoli tedy celofigurální siluety. Rovněž vícefigurální scény nebyly tak oblíbené, ale díky eglomizovaným medailonům se rozšířila forma protějškových siluet manželských párů.

Dalším charakteristickým rysem siluetování v českých zemích je komplexnost tohoto fenoménu, který se dotkl prakticky všech vrstev obyvatelstva nejen v Praze, ale i v dalších regionech. Obyvatelstvo se ocitlo jak na straně portrétovaných, tak na straně portrétujících. Skutečným českým specifickým je zájem místního duchovenstva o siluetování, a to nejen u vysoce postavených církevních hodnostářů, ale také u regionálních duchovních či duchovních kleriků. Někteří z nich se navíc sami chopili nůžek, rydla, či štětce a portrétovali jak své duchovní spolubratry, tak svou rodinu či společensky významné osoby.

Tyto závěry možná nejsou nijak ohromující, ovšem vezmeme-li v úvahu skutečnost, že vypovídací hodnota siluet obecně je přeci jen nižší než například u portrétních miniatur, jsou to snad závěry překvapivé. Dokazují totiž, že lze nepochybně uvažovat o domácí tradici siluetování, která si tuto formu portrétování přinesenou ze zahraničí velmi rychle osvojila, tato tradice zde velmi pevně zakořenila a místní autoři ji obohatili o své – možná drobné ale přesto cenné – inovace.

VI. Závěr

Široký zájem o portrétní siluety v 18. a 19. století napříč společenskými vrstvami nelze vysvětlovat jen jejich levným a rychlým pořízením. Tento typ vyobrazení odpovídal dobovému zájmu o důstojné zachycení lidského jedince i zájmu o fyziognomii a s ní spojenou snahu o odhalení vnitřního charakteru člověka. Zatímco v portrétním malířství bylo možné malovanou realitu poupravit ve prospěch portrétovaného, siluety tuto možnost nenabízely a prezentovaly realitu takovou, jaká je. To odpovídalo dobovým osvíceneckým a racionalistickým idejím a zároveň zřejmě konvenovalo osobám, které byly obzvláště hrdé na svůj profil, protože právě profil bývá někdy spojován s označením „aristokratický“. Vznešeností řeckého antického profilu si byl vědom i známý francouzský sochař Auguste Rodin⁶ a jak je známo díky Rostandovu *Cyranovi z Bergeracu* i „velký nos velkého ducha značí“... Siluety tedy sice zdůrazňují některé rysy obličeje, které nemusí být vždy lichotivé, lze z toho ale po *Cyranově* způsobu vlastně udělat přednost a navíc siluetové vyobrazení neprozrazuje konkrétní věk portrétovaného, což mohlo být především u starších dam vnímáno jedinečně pozitivně. Je třeba také zdůraznit, že adjektivum „portrétní“ v případě portrétních siluet neoznačuje pouze realistické a mimeticky věrné zobrazení lidského profilu, ale také zobrazení osobní charakteristiky portrétovaného. To souvisí s myšlenkami fyziognomie i s tendencemi některých siluetistů (především z konce 18. století) zobrazit ve formě siluety celou osobu a prezentovat ji během činnosti, která je pro portrétovaného typická.

To, co činí siluety zajímavé i v dnešní době, je nejspíš skutečnost, že se vyčleňují ze zaběhlého kánonu *en face* zobrazení, které dominuje západní vizuální kultuře. *En face* vyobrazení má zdánlivě větší mimetickou hodnotu i díky tomu, že divák může pozorovat oči portrétovaného, které bývají vnímány jako pomyslná okna do duše portrétované osoby. Nabízí se i jisté psychologické odůvodnění větší oblíbenosti *en face* portrétů; maluje-li nás malíř *en face*, nepozoruje jen on nás, ale i my můžeme pozorovat jeho, máme jej vizuálně pod kontrolou a cítíme se v bezpečí. Maluje-li nás malíř z profilu, jsme schopni jej pozorovat jen periferním viděním a jsme v podstatě zcela vystaveni pohledu toho druhého. V každém případě se zdá, že vyobrazením, které nejvíce vypovídá o naší podobě, je propojení obou typů portrétů – tedy *en face* a profilu. Není náhodou, že právě takovýto postup zvolili již na konci 19. století kriminalisté pořizující fotografie zločinců. V jednom z postupů byla dvojitá podobizna vytvořena jedinou expozicí pomocí zrcadla, čímž navíc docházelo ke dvojitému

⁶ MAŘATKA 2003, 89; Mařatka vzpomíná, jak si Rodin při společné cestě do Prahy všiml v Lutychu meunierovských typů hlav dělníků „s jejich řecky řezanými profily nosů“. Sám Rodin se nechával opakovaně portrétovat z profilu (kresba tužkou od Josefa Mařatky, fotografie od J. Eckerta, série fotografií od Edwarda Steichena...).

zdvojení portrétovaného – poprvé prostřednictvím zrcadla a podruhé prostřednictvím fotoaparátu.⁷ Tento postup byl ovšem použit minimálně o století dříve, a to na grafickém portrétu Františka Josefa hraběte Thun-Hohenstein (1734-1801) od Klementa Kohla (1754-1807), mladšího bratra Ludvíka Kohla. Portrét zobrazuje hraběte (mimochodem svobodného zednáře) téměř en face na pozadí siluety jeho profilu.⁸ Na principu propojení profilu a en face jsou ostatně založeny i některé ateliérové portrétní fotografie či díla kubistického a surrealistického malířství.⁹ Ještě zajímavější je pak úplné propojení profilového a en face vyobrazení, kdy en face portrét je deformován obrysem profilu téže osoby. Portrétovaný je doslova formován či deformován svým vlastním já (profilem), na což ale není schopen vlastníma očima nahlédnout. Zmaten je i samotný divák, který není schopen vnímat zároveň en face a zároveň profil, jeho pohled neustále těká mezi oběma neslučitelnými póly. Patrně není náhoda, že přesně tento vizuální postup v nedávné době zvolili autoři propagačního materiálu k seriálu, v němž hlavní postava ztvárňuje roli psychoterapeuta.¹⁰

Na samotných siluetách je v neposlední řadě také zajímavý efekt rovnocennosti. Spolu s daguerrotypy bývají označovány za první demokratické médium v tom smyslu, že byly finančně dostupné řadě lidí. Ještě výraznější projev demokratického charakteru siluet však vidím v tom, že tento typ vyobrazení zkomprimuje všechny siluetované do černé plochy definované profilem. Oblečení, přepychové látky, módní doplňky a šperky nehrají v portrétních siluetách – alespoň v jejich počátcích – téměř žádnou roli, což je staví do kontrastu k reprezentativním malovaným portrétům. Je zajímavé, že mezi objednateli portrétních siluet byla zpočátku hlavně šlechta, u níž by se vzhledem k tradici rodových portrétních galerií očekával spíše opačný přístup. Rovnostářský princip siluet (a jejich moderně působící vizuální forma) však evidentně oslovil osvícenskou šlechtu, která se začínala více přibližovat buržoazii mimo jiné svými aktivitami v podnikání.¹¹ Zdá se však, že Winckelmannova idea klasicistního, respektive antického „*edle Einfalt und stille Grösse*“ s nastupujícím 19. stoletím postupně odeznívala. Byla vystřídána důrazem na materiálnost,

⁷ Detailnější informace o této praxi podává Tomáš Winter, viz WINTER 2010, 301-307.

⁸ Portrét zmiňuje i Dlabáč pod číslem 90, viz DLABACZ 1815, 95. Klemens Kohl byl původně samoukem, posléze studoval na vídeňské mědirytecce škole J. Schmutzera. Jako mědirytec působil ve Vídni, Drážďanech a Lipsku, často spolupracoval s básníky při ilustrování jejich děl a tvorbě jejich portrétů (Salomon Gessner, Friedrich Hagedorn...). Je také autorem řady profilových portrétů (W. A. Mozart 1793, G. Ph. Wucherer 1789) a konvolutu grafických reprodukcí historických mincí (MG, SDR 3284). Jeden z výtisků samotného portrétu je uložen ve sbírkách Rakouské národní knihovny (PORT_00012740_02).

⁹ Petr Wittlich hovoří v souvislosti se zachycením obličeje současně z profilu a en face v surrealistické malbě o psychoanalytické šifře projevu nevědomí, viz WITTLICH 2008, 130.

¹⁰ Konkrétně se jedná o třetí řadu psychologického seriálu *Terapie* (2011-2019), režie Petr Zelenka.

¹¹ Jako příklad lze uvést rájeckou linii Salm-Reifferscheidtů.

siluety začaly být doplňovány dekoracemi v podobě barevných doplňků znázorňujících detaily šatů, účesů a šperků siluetovaných, čímž se portrétní siluety přiblížily tradici malovaných portrétů.

Při mapování více než století trvajícího zájmu o siluety nás překvapí, do jaké míry siluety prošly dlouhým a složitým vývojem, a to nejen po formální stránce, ale především z hlediska jejich percepce a prezentace. Z naprosto věrných zachycení lidské podoby z dob Lavatera a prvních siluetistů, které skutečně plnily funkci budoucí fotografie, se postupně proměnily na konci 19. století do média, které bylo schopné do jisté míry fotografiím konkurovat, ovšem za té podmínky, že byla utlumena jejich mimetická funkce a naopak byla vyzdvížena jejich plošnost, dekorativnost a stylizovanost. Ze siluet používaných jako ilustrace k vědeckým a pseudovědeckým textům se stala vyhledávaná forma naivně působících (nejen) dětských ilustrací založených na fantazii. Díky této proměně médium siluet nezaniklo s nástupem fotografie, ale bylo schopné oslovovat zcela nové generace výtvarníků, jak je tomu dodnes.¹² I z hlediska umění 20. století tak médium siluet poskytuje řadu nových témat. Mohli bychom se zde dále věnovat moderně působícím sazovým otiskům hlav z profilu od malíře Gabriela Maxe,¹³ které vzbuzují až znepokojivý dojem způsobený neobvyklou vizualitou černých tváří na šedočerném pozadí, které jsou mimochodem podivuhodně blízké siluete černošské otrokyně Flory z roku 1796. Stín, silueta a otisk v umění 20. století silně rezonovalo, mohli bychom se zde věnovat řadě domácích i zahraničních autorů pracujících s tématy stínu a siluet, jakými je třeba Jindřich Štýrský (*Náměsíčná Elvíra*, 1927), Toyen (*Mýtus světla*, 1946), Emila Medková (cyklus *Stínohry*, 1950)... Dalším velkým tématem je indexiální podstata stínu a siluet, které se již věnovala Rosalind Kraus v souvislosti s tvorbou Marcela Duchampa.¹⁴ Ve spojení s profilovým vyobrazením by bylo třeba věnovat prostor také Sherrie Levine a její sérii vystřižených siluet hlav amerických prezidentů (George Washington, Abraham Lincoln...) z fotografií modelek a jiných časopisových fotografií žen (1979). Vedle formy siluet, autorka tematizuje nemožnost lidské percepce obou vyobrazení najednou, apropriuje nesouvisející média a osoby a relativizuje originalitu díla i postavení žen a mužů ve společnosti. Je samozřejmě otázkou, do jaké míry měli výše zmínění autoři povědomí o tradici portrétních siluet.

¹² To se týká i autodidaktů, o čemž svědčí například novodobá příručka Charlese Burnse k siluetování *Mastering Silhouettes. Expert Instruction in the Art of Silhouette Portraiture* (2011).

¹³ FILIP – MUSIL 2011. Jedná se o autoportrét a otisky hlav Hedviky a Elsy Lesekových z let 1883-1886 ze sbírek norimberského Germanisches Nationalmuseum.

¹⁴ KRAUSS 1977, 68-81

Chtěla jsem zde však především naznačit, že se za časovou hranicí konce 19. století, kterou jsem si pro tuto práci vymezila, setkáváme s dalšími velkými tématy souvisejícími se siluetami. Předkládaná práce z tohoto pohledu skutečně není vyčerpávající a co víc, ani v rámci sledovaného období konce 18. a 19. století nebyla všechna dílčí témata zdaleka vyčerpána. Ukazuje se totiž, že portrétní siluety byly skutečně výtvarným, kulturním a společenským fenoménem, jenž je průsečíkem řady oborů a témat, které by šlo dále sledovat. Ať už se jedná o fyziognomii a tzv. Menschenkenntnis, dobovou praxi fantasmagorií a jejich odraz ve vědě, stínové divadlo – konkrétně symbolistní divadlo konce 19. století pracující se stíny nebo orientální umění pracující s obrysy.¹⁵ Některé siluety mě přivedly k tak vzdálené tematice jako je svobodné zednářství, z něhož není laický pozorovatel schopen vyvodit zcela konkrétní závěry. Vzájemnou propojenost mezi siluetami a dalšími zdánlivě nesouvisejícími fenomény ještě jednou ilustrujme na osobě Josiaha Wedgwooda, jehož továrna produkovala antikizující kameninu a profilové portrétní medailony. Wedgwood si objednal u Josepha Wrighta obraz tematizující počátky malířství, respektive hrnčířství, a jeho syn Thomas Wedgwood je známý svými experimenty s fotogramy a jeho podoba je nám známa díky profilovému portrétu z majetku jeho sestry. V okruhu jedné osoby se tak setkáváme s odkazy na antiku, Plinia staršího, profilovými portréty i fotogramy, což jsou všechno témata, která byla zmíněna v souvislosti s předpoklady vzniku fenoménu portrétních siluet. Všechna tato témata mohla být v práci rozvedena ještě podrobněji, místo toho jsem však v případě potřeby raději odkázala na další literaturu a věnovala jsem prostor samotnému jádru práce, a to situaci v českých zemích.

Zdá se, že nejstarší české exempláře siluet pochází z přelomu 70. a 80. let 19. století, což je téměř analogické s hlavním rozkvětem siluet v evropských zemích, kde se samozřejmě setkáváme s ojedinělými staršími příklady (Velká Británie, Francie, Německo). Je to doba, kdy vznikají první německy psané příručky (1779) a relativně brzy se objevují i první zmínky v domácí literatuře a tisku (1791 a 1801). I díky roli sousedních německých zemí a Vídně se tedy české země rychle zapojily do tohoto celoevropského fenoménu, do něhož přispěly i svými drobnými inovacemi, jako jsou biedermeierové vystřihované a reliéfně vytlačované siluety. Tvorba siluetových portrétů zde zažila skutečně velký rozmach a dosáhla velké pestrosti jak na poli užívaných technik, tak na poli tvůrců a portrétovaných, které představují až překvapivě pestrou škálu obyvatel českých zemí. I zde bychom se mohli věnovat řadě

¹⁵ Namátkou zmiňme alespoň japonského grafika Kikugawu Eizana (1787-1867), který relativně často používal při zachycení pohledů do japonských interiérů hru stínů vrženou postavami za typickými papírovými poloprůsvitnými stěnami (například *Gejši hrající kitsune ken*, cca 1818).

dílčích témat a nadále rozšiřovat rešerše dobových periodik, vzpomínkových knih, archivních pramenů a tak dále. U každé takovéto práce je však třeba v určité době rozhodnout, zda byl cíl práce splněn a zda by se kvantita dalšího času tráveného rešeršemi setkala i s potřebnou kvalitou nalezených informací. Hlavním cílem této práce bylo celkové zmapování fenoménu portrétních siluet v českých zemích, což bylo v zahraničí učiněno již dávno. Také proto je současná zahraniční bibliografie na téma siluet tak bohatá a má podobu řady detailnějších studií a článků. Doufám tedy, že zde předkládaná synteticky laděná práce poskytne dalším zájemcům o toto téma přehledný základ pro jejich vlastní analytické studie.

VII. Seznam použité literatury

Tituly jsou řazeny chronologicky, v případě většího počtu titulů vydaných v tomtéž roce jsou knihy řazeny ještě abecedně podle příjmení autora. Vedle knih a příruček jsou v hlavním seznamu uvedeny také konkrétní novinové a časopisové články. Za tímto hlavním seznamem jsou pak v abecedním pořadí vypsána periodika, která byla při práci užita – často jako zdroje vyobrazení. Pokud z nich bylo čerpáno opakovaně, je za názvem periodika uvedeno časové rozmezí, které bylo pro sledované téma směrodatné (nejedná se tedy o časový úsek, v němž byla konkrétní periodika vydávána). V případě, že bylo s periodiky pracováno jednotlivě, je za titulem uvedeno konkrétní datum, či číslo novin / časopisu. Běžnou součástí historicky zaměřených prací rovněž bývá seznam archivních pramenů. Téma portrétních siluet se však do tohoto typu zdrojů informací příliš nepromítla. Je samozřejmě možné, že se například v osobní korespondenci bude nacházet zmínka o siluetování, ovšem je prakticky nemožné, tuto korespondenci systematicky vyhledávat. Archivy sbírkotvorných institucí rovněž nepředstavují zdroj zmínek o siluetování, protože siluety nebyly v době formování archivů obvykle vnímány jako umělecké předměty a jejich tvůrci byli buď anonymní, nebo nedosahovali zdaleka takové známosti jako jejich kolegové malíři. Příkladem je Archiv Národní galerie, který vlastní katalogy sbírek Obrazárny Společnosti vlasteneckých přátel umění, v nichž se (celkem nepřekvapivě) neobjevuje žádná, byť letmá, zmínka o siluetování. Největším zdrojem informací tak jsou samotné siluety, popřípadě jejich inventární karty, které je však třeba přijímat kriticky a které bývají ostatně velmi stručným zdrojem informací.

ABBOTT 1924 — Winifred Buck Abbott, A distinguished Silhouette Cutter – Else Hasselriis, *The American Magazine of Art XV*, č. 11, 1924, s. 578-581

AICHENSTEIN 1782 — A. J. von Aichenstein, *Schilderung der Silhouettenfabrik in Wien*, Wien 1782

ANDERSEN 2017 — Jens Andersen, Scissor writing, s.l., s.d., dostupné na <http://wayback01.kb.dk>, vyhledáno 10. 3. 2017

Anweisung zur Anfertigung der Schattenrisse, Jena 1806

AUGUSTA 1927 — Jan Maria Augusta, *Rukověť sběratelova*, Praha 1927

BAIER 1958 — Wolfgang Baier, *Schattenbilder und Silhouetten. Fototip Heft 3*, Halle 1958

BARGER - WHITE 2000 — M. Susan Barger – William B. White, *The daguerreotype. Nineteenth-century technology and modern science*, Baltimore 2000

- BAUMGARTNER 2007 — Christian M. Baumgartner, *Die strikte Observanz. Der hohe Orden vom heiligen Tempel zu Jerusalem. Ein vergangenes templerisches und freimaurerisches System, 1751-1782. Aufstieg und Fall*, Jarplund-Weding 2007
- BAUER 1982 — Jens Heiner Bauer (ed.), *Daniel Nikolaus Chodowiecki. Danzig 1726-1801 Berlin. Das Druckgraphische Wer*, Hannover 1982
- BAXANDALL 2003 — Michael Baxandall – Pavel Pšeja (překlad), *Stíny a světlo. Umění a vizuální zkušenost*, Brno 2003
- BECK 1854 — Josef Beck, *Geschichte der Stadt Neutitschen un deren Umgebung*, Neutitschen 1854
- BELTING 2011 — Hans Belting, *An Anthropology of Images. Picture, Medium, Body*, Princeton 2011
- BENEŠOVÁ 1990 — Marie Benešová, Siluetové filmy Lotty Reinigerové (k nedožitému devadesátému výročí narození), *Film a doba XXXVI*, č. 1, 1990, s. 53-55
- BIEGEL 2012 — Richard Biegel, *Mezi barokem a klasicismem: proměny architektury v Čechách a Evropě 2. poloviny 18. století*, Praha 2012
- BIELING 1791 — Gustav Philipp Jakob Bieling, *Anweisung wie Silhouetten auf eine gichte Art mit setr geringen Kosten sowohl in einzelnen Köpfen als Ganze Grouppen von Personen mit treffender Aehnlichkeit auf Goldgrund hinter Glas zu verfertigen sind*, Nürnberg 1791
- BIESALSKI 1964 — Ernst Biesalski, *Scherenschnitt und Schattenrisse: kleine Geschichte der Silhouettenkunst*, München 1964
- BIRGUS 1994 — Vladimír Birgus, *Fotograf František Drtikol*, Praha 1994
- BLÄTTEL 1992 — Harry Blättel, *International dictionary miniature painters, porcelain painters, silhouettists*, München 1992
- BOLTON 1915 — Ethel Bolton, *Wax portraits and silhouettes*, Boston 1915
- BORDAT – BOUCROT 1994 — Denis Bordat – Francis Boucrot, *Les théâtres d'ombres. Histoire et techniques*, Paris 1994

BOUCHER 1998 — Jules Boucher – Anna Hánová (překlad), *Zednářská symbolika aneb královské umění opětovně objasněné a obnovené podle pravidel tradiční esoterické symboliky*, Praha 1998

BOWLES 1794 — Carington Bowles, *The artists assistant in drawing, perspective, etching, engraving, mezzotinto-scraping, painting on glass, in crayons, in water-colours, and on silks and sattins*, Philadelphia 1794

BRABEC 1983 — Jan Brabec (et al.), *Dějiny českého divadla IV*, Praha 1983

BRÄUNING-OKTAVIO 1976 — Hermann Bräuning-Oktavio, Acht der frühesten Porträt-Silhouetten in Deutschland aus den Jahren 1759 und 1760, *Philobiblon XX*, 1976, s. 19-27

BROSMAN 1923 — Bedřich Brosman, *Divadla, stínové obrazy a hry. Podrobný návod se 107 obrázky v textu*, Prostějov 1923

BRÜCKNER 1779 — J. G. Brückner (ed.), *Anweisung zum Silhouettenzeichnen und zur Kunst, sie zu verjüngen, nebst einer Einleitung von ihrem physiognomischen Nutzen*, Leipzig – Römhild 1779

BRUST 1994 — Beth Wagner Brust, *The Amazing Paper Cuttings of Hans Christian Andersen*, Boston 1994

BUCHERER – SPAMER – LEISCHING 1920 — Max Bucherer – Adolf Spamer – Julius Leisching, *Spitzenbilder, Papierschnitte, Porträtsilhouetten*, Dachau 1920

BÜLL 1963 — Reinhard Büll, *Vom Wachs. Hoehster Beiträge zur Kenntnis der Wachse I*, Frankfurt am Main, 1963

BURSILL 1840 — Například Henry Bursill, *Hand Shadows to be thrown upon the wall*, London 1840

BURY 1991 — Shirley Bury, *Jewellery 1789-1910. The International Era. Volume I 1789-1861*, Woodbridge 1991

BUSS 1913 — George Buss, *Aus der Blütezeit der Silhouette. Eine kunst- und kulturgeschichtliche studie*, Leipzig 1913

CARPIAUX 2010 — Veronique Carpiaux (ed.), *Daumier, Gavarni, Rops. Pour rire! l'invention de la silhouette*, Paris 2010

CORSEP 1909 — Anna Corsep, *Die Silhouette. Ihre Geschichte, Bedeutung und Verwendung*, Leipzig 1909

COWAN 2013 — Michael Cowan, The Ambivalence of Ornament. Silhouette Advertisements in Print and Film in Early Twentieth-Century Germany, *Art History XXXVI*, č. 4, 2013, s. 785-809

ČERMÁK 1877 — Dominik Karel Čermák, *Premonstráti v Čechách*, Praha 1877

ČERNÝ – KLOSOVÁ 1977 — František Černý – Ljuba Klosová (eds.), *Dějiny českého divadla III*, Praha 1977

ČERNÝ 1968 — František Černý (ed.), *Dějiny českého divadla I*, Praha 1968

DANTE ALIGHIERI 1996 — Dante Alighieri – Vladimír Mikeš (překlad), *Božská komedie. Peklo*, Mělník 1996

DAUDET 1876 (?) — Alfons Daudet – Louis Schmidt (překlad), *Fromont ml. & Risler st.*, Praha 1876 (?)

DE CHATELAIN 1840 — Madame de Chatelain (ed.), *Karl Fröhlich's Frolicks with Scissors and pen. The Rhymes translated and adapter from the originál German of Fröhlich*, London 1840

Der Prager Allegoriker I, vom 14. Erndtemonatstage 1801

DLABACZ 1815 — Gottfried Johann Dlabacz, *Allgemeines historisches Künstler-Lexikon für Böhmen und zum Theil auch für Mähren und Schließien I-IV*, Prag 1815

DLOUHÝ 1913 — Jaroslav Dlouhý, Kapitola o divadle stínovém, *Český loutkář II*, č. 4-7, 1913, s. 65-68

DOOSRY 2004 — Yasmin Doosry, *Käufliche Gefühle. Freundschafts – und Glückwunschkillets des Biedermeier*, Nürnberg 2004

DUBOIS SHAW 2005 — Gwendolyn DuBois Shaw, “Moses Williams, Cutter of Profiles“. Silhouettes and African American Identity in the Early Republic, *Proceedings of the American Philosophical Society CXLIX*, č. 1, 2005, s. 22-39

- DUFEK 2001 — Antonín Dufek, Počátky fotografie. Čechy 1840-1860, in: Taťána Petrasová – Helena Lorenzová (eds.), *Dějiny českého výtvarného umění III/1*, Praha 2001, s. 409-419
- DUTTENHOFER 1978 — Luise Duttenhofer, *Scherenschnitte von Luise Duttenhofer. Faksimile-Druck von 147 Tafeln aus der Sammlung im Schiller-Nationalmuseum*, Marbach 1978
- DVOŘÁKOVÁ – POLÁŠEK 2006 — Hana Dvořáková – Petr Polášek, *Svět pod sklem – podoby vosku*, Brno 2006
- EDOUART 1835 — Auguste Edouart, *A Treatise on Silhouette Likenesses*, London 1835
- EGGELBRECHT 2010 — Harald Eggelbrecht, *Philipp Otto Runge. Scherenschnitte*, München 2010
- ENGELMANN 1857 — Wilhelm Engelmann, *Daniel Chodowiecki's sämtliche Kupferstiche*, Leipzig 1857
- ERMER 1942 — Franc Ermer, *Freude am Scherenschnitt*, Stuttgart 1942
- FILIP – MUSIL 2011 — Aleš Filip – Roman Musil (eds.), *Gabriel von Max (1840-1915)*, Řevnice 2011
- FILIPÍ 1908 — Josef Jaroslav Filipí, *Nejvolnější způsoby kreslířské. Návod, jak vyučovati kreslení a malování štětcem, kreslení pérem a vystřihováním*, Praha 1908
- FLIEDL 1994 — Ilsebill Barta Fliedl, Lavater, Goethe und der Versuch einer Physiognomik als Wissenschaft, in: Sabien Schulze (ed.), *Goethe und die Kunst*, Stuttgart 1994, s. 192-218
- FÖLSING 2006 — Ulla Fölsing, Schwarzweiss oder Bunt, *Weltkunst. Die Zeitschrift für Kunst und Antiquitäten*, 76. ročník, 2. sešit, 2006, s. 64-66
- FORGIONE 1999 — Nancy Forgione, „The Shadow Only“. Shadow and Silhouette in Late Nineteenth-Century Paris, *Art Bulletin LXXXI*, č. 3, 1999, s. 490-512
- FREUND 1920 — Gustav Freund, *Silhouetten schneiden und malen*, Ravensburg 1920
- FRIED 1943 — Jan Fried, *V. J. Juhn. Nejstarší jihočeský malíř měst*, S. I., s. n., 1943
- FRÖHLICH 1859 — Karl Fröhlich, *Neue große Silhouetten-Fibel für artige Kinder*, Breslau 1859

- FRÖHLICH 1920 — Karl Fröhlich, *Karl Fröhlichs Fröhliches ABC-Buch*, München 1920
- GASTL – TRAßLER 1829 — J. G. Gastl – J. G. Traßler (eds.), *Jurende's Mährischer Wanderer. Geschäfts – und Unterhaltungsbuch für alle Provinzen des österreichischen Gesammtreiches XVII*, Brünn 1829
- GLOËL 1932 — Heinrich Gloël, *Silhouetten aus der Reischkammergerichts und Wertherstadt*, Wetzlar 1932
- GOMBRICH 1995 — Ernst Gombrich, *Shadows. The Depiction of Cast Shadows in Western Art*, London 1995
- GRAVES 1915 — Emily E. Graves, Art in Black and White as shown in the Recent Exhibition of Old and Modern Handicraft in Baltimore, *Art and Progress VI*, č. 12, 1915, s. 456-459
- GREVENOR 1922 — Henrik Grevenor, *Silhouetter*, Oslo 1922
- GUR'JANM 1960 — O. Gur'janm, *Nožnicy chudožnicy*, Moskva, 1960
- HAAS 1804 — Franz Haas (ed.), *Pfeffels Gedichte III*, Wien – Prag 1804
- HANÁK 1999 — Josef Hanák, *Paměti města Bzence*, Adamov 1999
- HANES 2009 — Joy Ruskin Hanes, Shady Ladies. Female Silhouette Artists of the 18th Century, *Antiques Journal*, June 2009, s. 26-29
- HARRISON – WOOD – GAIGER 1998 — Charles Harrison – Paul Wood – Jason Gaiger (eds.), *Art in Theory 1815-1900. An Anthology of Changing Ideas II*, Malden 1998
- HAUBELT 1979 — Josef Haubelt, Dějepisectví Gelasia Dobnera, *Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica. Monographia*, č. 80, Praha 1979
- HAVLOVÁ 2014 — Mája Havlová, *Krajinář Ferdinand Runk (1764-1834)*, České Budějovice 2014
- HAYEK – BÖHLER 1914 — Max Hayek – Otto Böhler, *Dr. Otto Böhler's Schattenbilder*, Vienna 1914
- HEARD 2006 — Merryn Heard, *Phantasmagoria. The Secret Life of the Magic Lantern*, London 2006

DE HERDT – APGAR 1985 — Anne de Herdt – Garry Apgar, *Silhouettes et découpures genevoises des 18e et 19e siècles* (kat. výst.), Genève 1985

HICKMAN 1971 — Peggy Hickman, *Two Centuries of Silhouettes. Celebrities in Profile*, London 1971

HICKMAN 1975 — Peggy Hickman, *Silhouettes. A Living Art*, London 1975

Historisches Museum der Stadt Wien, *Hieronymus Löschenkohl (1753-1807)* (kat. výst.), Wien 1959

HOFMANN 1979 — Werner Hofmann (ed.), *John Flaxman. Mythologie und Industrie*, München 1979

HOLEŠOVSKÝ 1976 — Karel Holešovský, *Portrétní miniatura*, Praha 1976

HUBMAYER 2012 — Thomas Hubmayer, *Hieronymus Löschenkohl im Kontext der Kultur – und Sozialgeschichte des Josephinismus* (diplomová práce), Universität Wien 2012

JACKSON 1911 — E. Nevill Jackson, *The History of Silhouettes*, London 1911

JACKSON 1921 — E. Nevill Jackson, *Ancestors in Silhouette cut by Auguste Edouart*, London 1921

JACKSON 1938 — E. Nevill Jackson, *Silhouette. Notes and Dictionary*, London 1938

JAHN – BALZER 1803 — Jan Jakub Quirin Jahn – Jan Karel Balzer (ed.), *Zeichenbuch für Künstler und Liebhaber der freyen Handzeichnung, insbesondere als ein nöthiger Theil der Erziehung höherer Bestimmung behandelt*, Prag 1803

JAKUBCOVÁ – LUDVOVÁ – MAIDL 2001 — Alena Jakubcová – Jitka Ludvová – Václav Maidl, *Deutschsprachiges Theater in Prag. Begegnungen der Sprachen und Kulturen*, Prag 2001

JAKUBCOVÁ 2007 — Alena Jakubcová (et al.), *Starší divadlo v českých zemích do konce 18. století. Osobnosti a díla*, Praha 2007

JAKUBCOVÁ – PERNERSTORFER 2013 — Matthias J. Pernerstorfer, *Theater in Böhmen, Mären und Schlesien. Von den Anfängen bis zum Ausgang des 18. Jahrhunderts. Ein Lexikon*, Wien 2013

- JIRÁSEK 1885 — Alois Jirásek, *Poklad. Historický obraz z minulého století*, Praha 1885
- JIRÁSEK 1895 — Alois Jirásek, *Sebrané spisy Aloise Jiráska XX, F. L. Věk, část II*, Praha 1895
- JIŘÍK 1913 — František Xaver Jiřík, *Katalog výstavy miniatur a drobných podobizen* (kat. výst.), Praha 1913
- JIŘÍK 1930 — F. X. Jiřík, *Miniatura a drobná podobizna v době empírové a probuzenské v Čechách*, Praha 1930
- JIŘÍK 1932 — František Xaver Jiřík, *Pazaurkova sbírka skla. Průvodce výstavou*, Praha 1932
- JOY 2005 — Sylvaine Joy, *Le théâtre de Séraphin*, Paris 2005
- JUST – BŁACHOWSKI 1980 — Johannes Just – Aleksandr Błachowski, *Polnische Scherenschnitte* (kat. výst.), Dresden 1980
- KANDERT 2010 — Josef Kandert, *Náboženské systémy. Člověk náboženský a jak mu porozumět*, Praha 2010
- KELLNER 1941 — Ernst Kellner (ed.), *Häusliches Leben. Schattenbilder von Rudolf Koch*, Leipzig 1941
- KEMP 1990 — Martin Kemp, *The science of art: optical themes in western art from Brunelleschi to Seurat*, New Haven 1990
- KENAAN 2015 — Hagi Kenaan, *Photography and Its Shadow*, *Critical Inquiry XVI*, č. 3 (Spring 2015), s. 541-572
- KENAAN 2018 — Hagi Kenaan, *Tracing Shadows. Reflections on the Origin of Painting*, s.l., s.d. Dostupné on-line: <https://telaviv.academia.edu/HagiKenaan>, vyhledáno 10. 4. 2018
- KENNICOTT 2018 — Philip Kennicott, *Before photography, the silhouette helped leave an impression*, *The Washington Post*, 21. 5. 2018
- KIERKEGAARD 2007 — Søren Kierkegaard – Milan Žitný (překlad), *Bud' – alebo*, Bratislava 2007
- KIPPENBERG 1921 — Anton Kippenberg, *Die Technik der Silhouette*, *Jahrbuch Kippenberg I*, 1921, s. 132-177

KLARWILL 1922 — Viktor Klarwill (ed.), *François Gonords Silhouetten aus dem Jahre 1781*, Wien — Berlin — Leipzig v München, 1922

KNAPP 1916 — Martin Knapp, *Deutsche Schatten – und Scherenbilder aus drei Jahrhunderten*, Dachau bei München 1916

KNEIDL 1989 — Pravoslav Kneidl, *Počátky sběratelství a strahovský kabinet kuriozit*, Praha 1989

KNIPE 2002 — Penley Knipe, Paper profiles. American portrait silhouettes, *Journal of the American Intitute for conservation* XLI, č. 3, 2002, s. 203-223

KOBER 1852 — J. L. Kober (ed.), *Album. Bibliothek deutscher Originalromane der beliebsten Schriftsteller II*, Tabor 1852

KOBRTSCH 1821 — Joseph Kobrtsch (ed.), *Winterfreund für Kinder von jedem Alter LIII*, Eger 1821

KOHLMANN 1999 — Theodor Kohlmann (et al.), *Die grosse Welt in kleinen Bildern. Berliner Bilderbogen aus zwei Jahrhunderten*, Berlin 1999

KONEČNÝ 1981 — Lubomír Konečný, Malované dějiny umění. Předběžné poznámky k jedné kapitole z dějiny české historické malby 19. století, in: Marta Ottlová – Milan Pospíšil – Tomáš Vlček (eds.), *Historické vědomí v českém umění 19. století*, Praha 1981, s. 186-198

KRATOCHVÍL 2013 — Pavel Kratochvíl, *Filozofický sál Strahovského kláštera v Praze – historický vývoj a památková obnova* (bakalářská práce), Ústav dějin křesťanského umění KTF UK 2013

KRAUSS 1977 — Rosalind Krauss, Notes on the Index. Seventies Art in America, *October* III, Spring 1977, s. 68-81

KREJCAR 1937 — Jarmil Krejcar, Překrásný kukenaj, in: idem, *Nejnovější zprávy z minulého století*, Praha 1937, s. 54-57

KREJČOVÁ 2019 — Helena Krejčová, *Navrácení identity. Katalog výstavy pořádané u příležitosti 80. výročí od zavedení norimberských zákonů v Protektorátu Čechy a Morava*, Praha 2019

KROEBER 1920 — Hans Timotheus Kroeber, *Silhouetten aus Lichtenbergs Nachlass von Daniel Chodowiecki*, Wiesbaden 1920

KŘÍŽOVÁ 1993 — Květa Křížová, *Šlechtický interiér 19. století v dobových zobrazeních ze zámeckých sbírek*, Praha 1993

KUBÍČKOVÁ 1947-1948 — Jarmila Kubíčková, Počátky měšťanského umění v XIX. století, *Volné směry XL*, 1947-1948, s. 318-324

KUCHYNKA 1918 — Rudolf Kuchynka, Kresby v knihovně Strahovského kláštera, *Památky archeologické XXX*, č. 2-3, 1918, s. 111-117

KURZ 1872 — Hermann Kurz (ed.), *Falstaff and His Companions. Twenty-one Illustrations in Silhouette by Paul Konewka*, Boston 1872

KUZNĚCOVA 1970 — Era Kuzněcova, *Iskusstvo silueta*, Leningrad 1970

LÁBEK – MACHÁČEK 1912 — Ladislav Lábek – František Macháček, *Národopisná výstava Plzeňska*, Plzeň 1912

LAVATER 1775-1778 — Johann Kaspar Lavater, *Physiognomische Fragmente zur Beförderung der Menschenkenntnis und Menschenliebe*, Leipzig – Winterthur 1775-1778

LECHNER 1914 — Wilhelm Lechner, *Dr. Otto Böhler's Schattenbilder*, Vienna 1914

LEISCHING 1906 — Julius Leisching, Die Silhouette, Maehrisches Gewerbe-Museum Mitteilungen, *Zeitschrift des Verbandes Oesterr. Kunstgewerbemuseum*, č. 3, 1906, s. 34-44, č. 4, s. 49-61 a č. 5, s. 70-80

LENNEKE 1834 — O. Lenneke, *Der Silhouetteur. Der Enthüllung eines Geheimnisses den Schattenriss eines jeden Gesichts auf Glas in Gold oder Silber, mittelst einer hierin abgebildeten Maschine ganz getreu un ähnlich darzustellen. Die Anweisung das richtige Glas zu wählen u. s. w.*, Wesel 1834

LINNET 2018 — Ragni Linnet, Kierkegaard's Approach to Pictorial Art, and to Specimens of Contemporary Visual Culture, in: Eric Ziolkowski (ed.), *Kierkegaard, Literature, and the Arts*, Northwestern 2018, s. 193-222

LIPMAN 1936 — Jean Lipman, The Florentine Profile Portrait in the Quattrocento, *Art Bulletin XVIII*, č. 1, 1936, s. 54-102

LISTER 1953 — Raymond Lister, *Silhouettes, An introduction to their History and to the Art of Cutting and Painting*, London 1953

LONG 1930 — Basil Long, *Hand-list of miniature portraits and silhouettes*, London 1930

LORENZOVÁ 2005 — Helena Lorenzová, *Hra na krásný život. Estetika v českých zemích mezi lety 1760-1860*, Praha 2005

LYON 2007 — John B. Lyon, „The Science of Sciences“. Replication and Reproduction in Lavater's Physiognomics, *Eighteenth-Century Studies XL*, č. 2, 2007, s. 257-277

MÁDL 1913 — Karel Boromejský Mádl, Výtvarné umění. Drobné podobizny, *Národní listy LIII*, 2. 3. 1913

Mährischer Kunstverein, *100 let kresby a stříhané silhouety Ernesta A. Potuczka*, Brno 1935

MAREŠOVÁ 2013 — Jana Marešová, *Jan Quirin Jahn a slovník dějin umění? (Počátky dějin umění v českých zemích)* (disertační práce), Ústav pro dějiny umění FF UK 2013

MÄRKER 1978 — Petr Märker, *Daniel Chodowiecki. Bürgerliches Leben im 18. Jahrhundert. Zeichnungen und Durchgraphik* [kat. výst.], Frankfurt am Main, 1978

MAŘATKA 2003 — Josef Mařatka, *Vzpomínky a záznamy*, Praha 2003

MAYOR 1940 — A. Hyatt Mayor, Silhouettes and Profile Portraits. The Mary Martin Collection, *Bulletin of the Metropolitan Museum of Art XXXV*, č. 3, 1940, s. 50-54

MCLEAN – MORANT – PEARSON 1928 — Ida McLearn – G. M. Morant – Karl Pearson, On the Importance of the Type Silhouette for Racial Characterisation in Anthropology, *Biometrika XXB*, č. ¾, 1928, s. 389-400

MEDVECKÝ 1968 — Ludovít Medvecký, *Ferdinand Lütgendorff (1785-1858) a jeho škola* (kat. výst.), Bratislava 1968

MELNIKOVÁ-PAPOUŠKOVÁ 1935 — Naděžda Melniková-Papoušková, *Praha před sto lety*, Praha 1935

MERCIER 1781 — Louis-Sébastien Mercier, *Le Tableau de Paris*, Neuchâtel 1781

MEUSEL 1808 — Johann Georg Meusel, *Teutsches Künstlerlexikon oder Verzeichniss der jetztlebenden teutschen Künstler: nebst einem Verzeichniss sehenswürdiger Bibliotheken, Kunst-, Münz- und Naturalienkabinette in Teutschland und in der Schweiz II*, Lemgo 1808

MICHOLITSCH 1906 — Adalbert Micholitsch, *Der moderne Zeichenunterricht II*, Wien 1906

MUNZAR 2014 — Zdeněk Munzar, Rakouští důstojníci napoleonských válek, jejich poválečné osudy a stopy v historické paměti, in: Marcela Zemanová – Václav Zeman (ed.), *Napoleonské války v české historické paměti a v paměti regionu*, Ústí nad Labem 2014, s. 27-48

NAEEM 2018 — Asma Naeem (ed.), *Black Out. Silhouette Then and Now*, Princeton 2018

NAGLER 1841 — Georg Kaspar Nagler, *Neues allgemeines Künstler-Lexicon, oder, Nachrichten von dem Leben und den Werken der Maler, Bildhauer, Baumeister, Kupferstecher, Formschneider, Lithographen, Zeichner, Medailleure, Elfenbeinarbeiter, etc. Fünftes Band, Passe, Simon de-Powle*, München 1841

NEUMANN 2013 — Gerhard Neumann, Goethes „Zettelgen“ an Frau von Stein, in: Carsten Rohde (ed.) – Thorsten Valk (ed.), *Goethes Liebeslyrik. Semantiken der Leidenschaft um 1800*, Berlin – Boston 2013

NOISETTE 1993 — Emmanuel Noisette, *Archéologie du cinéma. Le théâtre d'ombres du Chat Noir*, Paris 1993

NOSTITZ-RIENECK 2013 — Marie Josefa Nostitz-Rieneck – Jan Štěpánek, *Marie Nostitzová. Akvarel jako svědek*, Beroun 2013

NOVÁK 1912 — Josef Novák, *O umělecké činnosti Vojtěcha Benedikta Juhna*, Pelhřimov 1912

NOVOTNÝ 1955 — Antonín Novotný, *Staropražská theatralia. Materialie k dějinám pražského divadelnictví*, Praha 1955

NOVOTNÝ 2006 — Antonín Novotný, *Praha od A do Z v letech 1820-1850 IV*, Praha 2006

ODDENS 2004 — Joris Oddens, Men in Black. The Silhouette Portraits of the Members of the First Dutch National Assembly, *The Rijks Museum Bulletin LXII*, č. 1, 2004, s. 25-47

OHAGE 1995 — August Ohage, „Sehr ähnlich“. Bemerkungen zu einer Lichtenberg-Silhouette und vom Silhouettenmachen überhaupt, *Lichtenberg-Jahrbuch 1994*, Saarbrücken 1995

OLIVER 1977 — Andrew Oliver, *Auguste Edouart's Silhouettes of Eminent Americans 1839-1844*, Charlottesville 1977

ORAVETZ 1930 — Vera Oravetz, *Les impressions françaises de Vienne (1567-1850)*, Szeged 1930

OSBORN 1912 — Max Osborn, *Silhouette Ausstellung. Hohenzollern Kunstgewerbehaus* (kat. výst.), Berlin 1912

Ottův slovník naučný. Ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí. 23 díl, Praha 1905

PAËRL – BOTERMANS – VAN DELFT 1979 — Hetty Paërl – Jack Botermans – Pieter Van Delft, *Ombres et Silhouettes*, Paris 1979

PAICHL 2001 — Přemysl Paichl, *Historie plzeňské medicíny 1295-1948*, Plzeň 2001

PAŘEZ – POKORNÝ 1995 — Jan Pařez – Pavel R. Pokorný, *Strahovská knihovna*, Praha 1995

PAŘEZ 2014 — Jan Pařez, *Strahovská knihovna*, In: Helena Zápalková – Libor Šturc et al., *Speculum Mundi. Sběratelství kláštera premonstrátů na Strahově*, Olomouc 2014, s. 15-32

PEDERSEN 2005 — L'ubica Pedersen, H. Ch. Andersen. Rozprávky z papiera, *Remeslo, umenie, dizajn VI*, č. 1, 2005, s. 18-21

PERRENON 1780a — Philipp Heinrich Perrenon (ed.), *Ausführliche Abhandlung über die Silhouetten und deren Zeichnung, Verjüngung, Verzierung und Vervielfältigung*, Frankfurt – Leipzig 1780

PERRENON 1780b — Philipp Heinrich Perrenon (ed.), *Beschreibung der Boumagie oder der Kunst, Schattenrisse auf eine gichte und sichere Art zu vervielfältigen*, Münster – Hamm 1780

PERRENON 1780c — Philipp Heinrich Perrenon (ed.), *Beschreibung eines sehr einfachen zur Verjüngung der Schattenrisse dienenden Storchschnabels, den sich jeder Liebhaber selbst verfertigen kann, nebst einem geometrischen Beweis und Tafeln über dies Werkzeug*, Münster – Hamm 1780

- PLATÓN 2014 — Platón – František Novotný (překlad), *Ústava*, Praha 2014
- PLINIUS SECUNDUS 1941 — Gaius Plinus Secundus – Václav Prach (překlad), *O umění a umělcích*, Praha 1941
- PODŠKUBKA 2005 — Jan Podškubka, *České svobodné zednářství v průběhu XVIII. století*, Praha 2005
- POKORNÁ-PURKYŇOVÁ 1944 — Růžena Pokorná-Purkyňová, *Život tří generací*, Praha 1944
- POPITZ 1972 — Klaus Popitz (ed.), *Schattenrisse*, Berlin 1972
- PRAETORIUS 1717 — Johann Heinrich Praetorius, *Abhandlung der meisten Kranckheiten des menschlichen Leibes nebst derselben sicheren Cur...: Tractat wie des Menschen Neigung nach seiner Physiognomie zu erkennen*, Hamburg 1717
- Praha 1750-1850. Památky literární, umělecké a občanské*, Praha 1916
- PRAHL 1998 — Roman Prahel, *Posedlost kresbou. Počátky Akademie umění v Praze 1800-1835*, Praha 1998
- PRAHL – DIATKOVÁ 2000 — Roman Prahel – Nataša Diatková (eds.), *Prag 1780-1830. Kunst und Kultur zwischen den Epochen und Völkern*, Praha 2000
- PRAHL 2007 — Roman Prahel (ed.), *Grafika v Praze 1800-1830 a Josef Bergler*, Olomouc 2007
- PRAHL – VONDRÁČEK – SEKERA 2014 — Roman Prahel – Radim Vondráček – Martin Sekera, *Karikatura a její příbuzní: obrazový humor v českém prostředí 19. století*, Řevnice 2014
- PRAHL 2019 — Roman Prahel, Umění, karikatura, publikum a veřejnost. Poznámky k vídeňské secesi, in: Marie Klimešová – Jakub Bachtík (eds.), *Acta Universitatis Carolinae Philosophica et Historica II*, Praha 2019, s. 11-48
- RADOSTOVÁ 2019 — Šárka Radostová, Arabella Klinger, in: *Konfiskované osudy. Umělecké památky z německého majetku získaného československým státem a jejich severočestí majitelé*, Praha 2019, s. 395-398

REINALTER – MARKNER – OBERHAUSER – VOLK 2018 — Helmut Reinalter – Reinhard Markner – Claus Oberhauser – Peter Volk (eds.), *Aktenedition über den Wilhelmsbader Freimauer-Konvent 1782 I*, Basel 2018

REINIGER 1979 — Lotte Reiniger, Silhouettenfilm und Schattentheater (kat. výst.), München 1979

RIEDL 2005 — Mirko Riedl, Stříhané siluety. Exlibris Ernesta Augusta Potuczka-Lindenthala, in: *Sborník pro exlibris a drobnou grafiku*, Praha 2005, s. 40-42

ROBIE 1918 — Virginia Robie, The Decorative Value of the Silhouette, *The Art World III*, č. 4, 1918, s. 348-351

ROSENBLUM 1957 — Robert Rosenblum, The Origin of Painting. A Problem in the Iconography of Romantic Classicism, *The Art Bulletin XXXIX*, č. 4, 1957, s. 279-290

ROTHBARTH 1916 — Walter Rothbarth, Kleine Kunstnachrichte, *Mitteilungen des Erzherzog Rainer-Museums in Brünn II*, 1916, s. 27-28

ROTHER 1920 — Richard Rothe, *Der Schwarzpapierschnitt. Dessen Geschichte, Zweck, Material, Technik, künstlerische und erzieherische Bedeutung*, Wien – Prag – Leipzig 1920

RUTHERFORD 2009 — Emma Rutherford, *Silhouette. The Art of the Shadow*, New York 2009

SCHLAFFER 1986 — Hannelore Schlaffer, *Die Scherenschnitte der Luise Duttenhofer*, Frankfurt 1986

SCHWARZ 1908 — F. Schwarz, *Über Silhouetten*, Danzig 1908

SIMONS 1988 — Patricia Simons, Women in Frames. The Gaze, the Eye, the Profile in Renaissance Portraiture, *Journal of Socialist and Feminist Historians*, č. 25, Spring 1988, s. 4-30

SLAVÍČEK – TOMÁŠEK 2015 — Lubomír Slavíček – Petr Tomášek (eds.), *Aristokracie ducha a vkusu. Zámecká obrazárna Salm-Reifferscheidtů v Rájci nad Svitavou*, Brno 2015

SLAVÍČEK 2008 — Lubomír Slavíček, „Honestus et eruditus civis et artifex“ umělecké a knižní sbírky vzdělaných měšťanských umělců 18. století (Brno, Moravská Třebová, Praha),

in: Olga Fejtová – Václav Ledvinka – Jiří Pešek, *Město a intelektuálové. Od středověku do roku 1848*, Praha 2008, s. 875-906

SOMMER 2009 — Monika Sommer (ed.), *Hieronymus Löschenkohl. Sensationen as dem Alten Wien* (kat. výst.), Wien 2009

Sommersche Buchdruckerei (ed.), *Theater von Kotzebue XLVI*, Prag 1822

SROKA 1989 — Gundula Sroka (et al.), *Schwarz auf weiß. Silhouetten und Scherenschnitte der Goethe-Zeit* (kat. výst.), Düsseldorf 1989

SRŠEŇ – TRMALOVÁ 2005 — Lubomír Sršeň – Olga Trmalová, *Malované miniaturní portréty. Sbirka oddělení starších českých dějin Národního muzea*, Praha 2005

SRŠEŇ 2009 — Lubomír Sršeň, Generál zamilovaný do antiky. Baron Franz Koller. Napoleonův džentlmenský pokořitel, in: *Dějiny a současnost. Kulturně historická revue XXXII*, č. 9, 2009

SRŠEŇ 2013 — Lubomír Sršeň, *Malované drobné portréty. Sbirka oddělení starších českých dějin Národního muzea*, Praha 2013

Städtische Kunstsammlung (ed.), *Schattenbilder und Scherenschnitte* (kat. výst.), Karl-Marx-Stadt 1964

STAMLER 2018 — Hannah Stamler, Black Out. Silhouettes Then and Now. Asma Naem, *The Brooklyn Rail. Critical Perspectives on Arts, Politics, and Culture*, 1. 5. 2018, dostupné na https://brooklynrail.org/2018/05/art_books/Black-Out-Silhouettes-Then-and-Now, vyhledáno 10. 7. 2018

STOICHITA 1997a — Victor Stoichita, Johann Caspar Lavater's Essays on Physiognomy and the Hermeneutics of shadow, *Anthropology and Aesthetics XXXI*, Spring 1997, s. 128-138

STOICHITA 1997b — Victor I. Stoichita, *Short History of the Shadow*, London 1997

STRAKA 1920-1921 — Cyril A. Straka, První novodobý básník český. Literární silueta, *Týn. Měsíčník umělecký a literární*, č. 3-4, 1920-1921, s. 111-114

STŘÍBRNÝ 2004 — Michal Stříbrný, *Portrétní siluety ze sbírky Uměleckoprůmyslového muzea v Praze* (absolventská práce), Vyšší odborná škola informačních studií, Praha 2004

STUMPF 1921 — Gustav Stumpf, Schatten – und Scherenbilder aus dem Kuhländchen, *Das Kuhländchen II*, č. 1, 1921, s. 2-5 a č. 2, s. 9-11

ŠÁMAL – HOCHMUTH 2015 — Petr Šámal – Kristýna Hochmuth, *Umění inspektora. Josef Karel Burde (1779-1848)*, Praha 2015

ŠIMEK 1980 — Jaroslav Šimek, *Zvláštní fotografické postupy*, Praha 1980

ŠTEFAN – ŠPINAR 1995 — Jan Štefan – Jindřich Špinar, *Jan Jiří Balzer. Knižní ilustrace a grafika druhé poloviny 18. století*, České Budějovice 1995

THÉZELAIS 1999 — Cécile Thézelais, *Les théâtres d'ombres en France, de Séraphin à Paul Vieillard, 1772-1942*, Paris 1999

TOWNSHEND 1836 — Barbara Anne Townshend, *Introduction to the Art of Cutting Groups of Figures, Flowers, Birds c. in Black Paper*, London 1836

UEBE 1919 — Rudolf Uebe, Die Silhouette in der Reklamekunst, *Das Plakat X*, č. 6, 1919, s. 373-379

UHLE 1842 — N. H. Uhle, *Vollständige Silhouettenkunst*, Quedlinburg – Leipzig 1842

VIGARELLO 2012 — Georges Vigarello, *La Silhouette du XVIIIe siècle à nos jours. Naissance d'un défi*, Seuil 2012

VILÍMKOVÁ 1990 — Milada Vilímková, Ikonologický příspěvek k výzdobě průčelí Filozofického sálu knihovny Strahovského kláštera, in: *Strahovská knihovna. Sborník Památníků národního písemnictví*, roč. 20-21, Praha 1990, s. 291-296

VOIT 2006 — Petr Voit, *Encyklopedie knihy. Starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*, Praha 2006

VON BOEHN 1917 — Max von Boehn, *Miniaturen und Silhouetten. Ein Kapitel aus Kulturgeschichte und Kunst*, München 1917

VON BOEHN 2011 — Max von Boehn, *A Photographic Guide to the History of the Shadow Puppet Theatre in the West*, Milton Keynes 2011

VON LÜTGENDORFF 1906 — W. Leo von Lütgendorff, *Der Maler rund Radierer Ferdinand v. Lütgendorff (1785-1858). Sein Leben und seine Werke*, Frankfurt am Main, 1906

VON WURZBACH 1867 — Constantin von Wurzbach, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich XVI*, Wien 1867

VONDRÁČEK 2007 — Radim Vondráček, Fantasmagorie. Zapomenutý zdroj imaginace, in: Taťána Petrasová – Helena Lorenzová (eds.), *Opomíjení a neoblíbení v české kultuře 19. století*, Praha 2007, s. 311-324

VONDRÁČEK 2019 — Radim Vondráček, Voskové figuríny, kaligrafie a výšivky. Hranice umění na akademických výstavách raného 19. století, in: Eva Bendová – Pavla Machalíková (eds.), *Kariéra s paletou. Umělec, umění a umělectví v 19. století*, Brno 2019, s. 31-37

WALKER 2006 — Marian Walker, *Phantasmagoria. Spirits Vision, Metaphors, and Media into the Twenty-first Century*, Oxford 2006

WEBSTER 2000 — Nesta H. Webster, *Secret Societies and subversive Movements*, Escondido 2000

WHITE – LANDIS 1930 — R. K. White – Carney Landis, Perception of silhouettes, *The American Journal of Psychology XLII*, No. 3, 1930, s. 431-435

WICKHAM 2015 — Kim Wickham, „I undo you, Master“. Uncomfortable Encounters in the Work of Kara Walker, *The Comparatist XXXIX*, October 2015, s. 335-354

WINTER 1945 — Eduard Winter – Vladimír Soják (překlad), *Josefinismus a jeho dějiny. Příspěvky k duchovním dějinám Čech a Moravy 1740-1848*, Praha 1945

WINTER 2010 — Tomáš Winter, Dokumentace zločinců jako umělecký princip, in: Lucie Peisertová – Václav Petrbok – Jan Randák (eds.), *Zločin a trest v české kultuře 19. století. Sborník příspěvků z 30. ročníku symposia k problematice 19. století*, Plzeň 2010, s. 301-307

WITTLICH 2008 — Petr Wittlich, Smrt Orfeova, *Umění LVI*, č. 2, 2008, s. 128-133

VON WOLTMANN 1815 — Karl Ludwig von Woltmann (ed.), *Deutsche Blätter III*, Prag - Berlin 1815

ZUMAN 1934 — František Zuman, *České filigrány z první polovice XIX. století*, Praha 1934

Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst XV 1824

Brünner Zeitung 8. 3. 1781

Der Floh 1868-1910

Der Wanderer 3. 3. 1834

Český deník 9. 4. 1912 a 10. 4. 1912

Journal de Paris 28. 1. 1788

Kaiserliche königliche Prager Oberpostamtszeitung 1781-1814

Kaiserlich-königliche privilegierte Prager Zeitung 1814-1824

Karlesbader Kurliste 1794-1949

Kraméryusowy Cýs. k. Pražské Posstowské Nowiny 1789-1821

Marienbader Tagblatt 30. 8. 1899, 22. 8. 1904

Marienbader Zeitung 29. 8. 1907, 1. 9. 1907

Nový Paleček 1887-1900

Obnova 21. 9. 1906 a 23. 11. 1906

Paleček 1841-1847, 1872-1887

Prager Interessante Nachrichten 1781

Prager patriotische Oekonomie- Handlungs- und Industrial Zeitschrift a *Kaiserliche königliche Prager Oberpostamtszeitung* 1803-1806

Prager Volkzeitung 4. 4. 1980

Světobzor 1880-1911

Vlastenecký poutník ročník 19, číslo 73, 1887

Wiener Caricaturen 1881-1910

Wiener Zeitung 1766-1803

Zlatá Praha 25. 3. 1904